

ОБ'ЄКТИВНІ ОСНОВИ ПОЯВИ І ПОШИРЕННЯ ТЕОРІЙ ЗМІШАНОЇ ЕКОНОМІКИ

В останні принаймні три сторіччя в світі існували різні типи економічних систем, які розрізняються за способом організації і координації господарської діяльності людей, фірм, держави, а також за формою власності на економічні ресурси. Залежно від способу вирішення головних економічних проблем суспільства і форми власності на економічні ресурси можна виділити чотири основні типи економічних систем: традиційна, ринкова (капіталізм), командно-планова (соціалізм) і змішана. У слабкорозвинених країнах діють переважно традиційні, засновані на звичаях, економічні системи. Адміністративна або централізовано-планова економіка є такою формою суспільного господарства, коли в умовах розвинутого суспільного розподілу праці, спеціалізації виробника, різноманіття економічних структур здійснюється свідоме жорстке регулювання розвитку економіки як органічного цілого з єдиного центру. Ринкове господарство є суспільною формою організації економіки, що заснована на товарному виробництві, забезпечує взаємодію виробництва і споживача за допомогою ринку. У ринковій економіці всі відповіді на основні економічні питання: що? як? і для кого? - визначає ринок.

Аналіз сучасних соціально-економічних систем доводить, що змішана система найбільш відповідає як техніко-технологічному способу виробництва (продуктивні сили), так і економічним (виробничим) відносинам, що склалися. Це дозволяє доповнити переваги ринку гнучкою системою державного регулювання та господарського механізму. Змішана економіка, як форма функціонування сучасної ринкової системи, являє собою поєднання форм підприємницької діяльності і економічної ролі держави.

Однак навіть за сучасних умов відчувається актуальна потреба у дослідженнях відносно визначення передумов формування змішаної економіки і її поширення.

Приймаючи до уваги наукові публікації з приводу аналізу умов функціонування змішаної економіки, до яких варто віднести дослідження Д. Валового [1], А. Лівшица, И. Нікуліної [2], М. Сажина, Г. Чибрікова [3], А. Бузгаліна, А. Колганова [4], В. Видяпина, А. Добриніна, Г. Журавлевої, Л. Тарасевича [5], Б. Шаванс, Э. Маньян [6], Д. Миропольського [7], в сучасній економічній літературі існує певна плутанина у її дефініціях і дискусійність щодо передумов виникнення та поширення. Таким чином за **метою** статті ставиться аналіз і визначення об'єктивних умов виникнення і поширення змішаної економіки. Досягнення цієї мети обумовлює вирішення таких **задач** як: дослідження соціально-економічних і історичних передумов і посилок формування економіки змішаного типу і аналіз її моделей, що існують і функціонують у сучасних країнах.

Наголосимо на тому, що змішана система сформувалася в багатьох промислово розвинених країнах, де ефективний ринковий механізм доповнюється державним регулюванням. Роль держави зводиться, перш за все, до створення сприятливих умов підприємницької діяльності, вдосконалення ринкової інфраструктури, забезпечення певних соціальних гарантій населенню, вирішення загальнонаціональних проблем і завдань. Проте, змішаний тип побудови економіки нерідко плутають з іншими. Тому спробуємо виділити відмітні особливості змішаної економіки.

Термін «змішана економіка» іноді використовується не за призначенням. Наприклад, деякі автори ототожнюють змішану економіку з перехідною економікою, а на тепер і з транзитивною. В інших випадках змішана економіка трактується як різноманітність і взаємодія форм власності. Цей перелік можна продовжувати. Але доцільним є виявлення теоретичних і методологічних основ пізнання досліджуваного явища, де, перш за все, потрібно виявити його змістовні основи.

Іноді дослідники формування змішаної економіки виводять її з наступного положення. "У розвинених країнах складається змішана, відмінна від класичного капіталізму, цивілізація" [1]. Можна було б погодитися з наведеним висловлюванням подальшими положеннями, але поняття «змішана економіка» не є породженням тільки сьогодення. Про змішану економіку почали писати біля 100 років тому і їх авторами були А. Шеффле і А. Вагнер. Для них основою теорії формування змішаної економіки послужила практика державного втручання в приватнопідприємницьку діяльність, що вже існувала за тих часів. Для сьогоденних авторів теорії змішаної економіки такою основою служить "... багатокладність системи економічних інтересів і наявність альтернативних варіантів їх реалізації на базі високої технологічності, гнучкості, плюралізму і постійної диверсифікації виробництва і індивідуалізації виробництва" [2]. Автори цього визначення, як і А. Шеффле, А. Вагнер, А. Зомбарт виводять поняття не з внутрішніх

закономірностей функціонування суспільного виробництва, а із зовнішньої видимості, тобто не із сутності, а із явища. Відповідно і рекомендації з формування змішаної економіки носять поверхневий, різноплановий характер, якому бракує логічної послідовності, що генетично виникає з дій органів влади. Майже всі автори різних концепцій бачать в змішаній економіці зовнішню форму, що виражається в "дозволі суспільних і приватних інтересів", в "поєднанні державного і приватного начал", в "державній і приватній власності" [2]. Але що рухає і посуває до цього? На жаль, відповідей на це питання ще не сформульовано. Більш того, деякі автори вважають, що "зміст формування ринкової економіки змішаного типу націлений... на ефективнішу соціально-економічну систему і пов'язаний з трансформацією планової економіки в ринкову" [3]. Тут виникає потреба спочатку визначитися зі змістом термінів, а потім переходити до змістовної частини цитати.

По-перше, змішана економіка не є звичайним суб'єктом, а є об'єктивною економічною реальністю. Отже, змішана економіка закономірно функціонує, не націлюючись на що-небудь.

По-друге, вона не пов'язана з трансформацією планової економіки в ринкову, бо як об'єктивне економічне явище вона мала місце не тільки в пострадянський, але і дорадянський період, і не слід пов'язувати її з розвалом СРСР і переходом від планово-командної до ринкової економіки. Тут закони змішаної економіки об'єктивно примушують економічних агентів слідувати закономірностям еволюції суспільного виробництва.

По-третє, перехідна економіка є поняттям, властивим економічним відносинам, що виявляються при переході від однієї соціально-економічної системи до іншої в рамках тієї ж самої форми суспільного виробництва. Наприклад, від рабовласницьких до феодальних, в основі яких знаходилося натуральне виробництво.

По-четверте, змішана економіка є не поверхневим явищем, і цю сторону відзначають майже всі дослідники, і указують на її зв'язок з власністю. Відповідно, змішана економіка не є перехідною економікою або перехідним періодом і, тим більше, не є транзитною економікою, бо рівні та різноманіття економічних відносин, що пов'язані з власністю, вказують на глибинні відносини. Форми власності обумовлюють типи господарювання. Отже, змішана економіка характеризує перехідні відносини не між способами виробництва, не між формаціями, навіть не між цивілізаціями. Вона характеризує перехідні відносини між типами суспільного виробництва.

По-п'яте, про змішану економіку почали вести мову наприкінці XIX століття. То був час, коли одні писали про монополії, а інші (А. Шеффле і А. Вагнер) про змішану економіку, і це не випадково. Названий період характеризувався переходом до використання нового видів енергії, нового типу передавальних механізмів, новітніх знарядь впливу на предмети праці, що дало поштовх до появи теорії змішаної економіки, виходячи з перевероту в продуктивних силах (засобах виробництва). Тому вона є породженням перехідних відносин між формами суспільного виробництва.

У розвинених країнах Європи, в США, Японії і деяких країнах Азії у світі корпорацій протягом XX сторіччя створювалося сучасне індустріальне суспільство. Воно поєднує величезну концентрацію грошового капіталу, новітні техніку і технологію і складну організаційну структуру. З іншого боку, тут функціонують тисячі дрібних підприємств, що заповнюють ті ніші в економіці, які не являють особливого інтересу з-за недостатньої ефективності для гігантів індустрії. Весь цей конгломерат працює, доповнюючи, використовуючи або пригнічуючи і переслідуючи певні інтереси своїх власників. В результаті, в економіці відбувається змішення державних, колективних і приватних форм власності та типів суспільного виробництва. В економіці з'явився не тільки приватний власник, не тільки окремий приватний підприємець, але і асоційований або колективний власник, власність держави і їх різні об'єднання. Глибинна причина появи в економічному житті різних форм власності, пов'язана з наявністю суспільного і мануфактурного розподілу праці. В результаті, суспільне виробництво, що базується на машинах, поєднує в собі дві протилежні тенденції – відособлення і взаємозалежність підприємств і галузей виробництва.

Наявність колективних відносин в рамках товарного виробництва або товарних відносин в колективному виробництві показує різний перехідний стан суспільного виробництва від однієї форми до іншої. Цей перехідний стан суспільного виробництва відображається на новому рівні розвитку товарних відносин – змішаній економіці. Товарне виробництво, в якому формується колективне виробництво і де закономірності першого перетворюються і трансформуються в друге, прийнято називати змішаною економікою.

У сучасних умовах в промислово розвинених країнах змішана економіка все більш активно витісняє так звану число ринкову. Головна перевага змішаної економіки в тому, що вона не має крайнощів, властивих традиційній, ринковій чи командній моделям. Основними виробниками продукції і покупцями умов виробництва в країнах з розвинутою промисловістю є великі корпорації,

тому економічна влада тут не розосереджена, але при цьому вона не носить тоталітарного характеру, не здійснюється адміністративно-бюрократичними методами. За таких умов розподільні відносини не пригнічують відносини обміну, а доповнюють їх. Власність на матеріальні ресурси може бути загальнонародною, державною, приватною. Поведінка кожного суб'єкта мотивується його особистим інтересом, але при цьому в суспільстві визначені і пріоритетні цілі. Держава виконує в економіці активну функцію, існує і ефективно застосовується система прогнозування, планування і координації діяльності державного і приватного секторів економіки.

Засобом еволюційного переходу до змішаної системи є реформування, в ході якого економіка опиняється в перехідному стані (перехідна економіка). Слід зазначити, що перехід від однієї суспільної системи до іншої не завжди означає необхідність зміни форми власності. Наприклад, на початку ХХ сторіччя економічна модель, що заснована на ринкових механізмах і регульована вільним ринком, поступово зжила себе. На зміну вільному ринковому механізму прийшов регульований: система державного регулювання економіки виникла ще за часів першої світової війни, її демонтаж після війни слугував однією з причин глибокої економічної кризи 1929–1933 рр. Дж.М.Кейнс і його послідовники, як відомо, усвідомили це і обґрунтували необхідність реформування економіки, посилення ролі держави. Курс Т.Рузвельта в США підтвердив їх висновки на практиці.

Таким чином, форма власності не перешкоджає і жорсткішим змінам економічного курсу. Перехід від однієї економічної моделі до іншої значно полегшується наявністю у всіх сучасних економічних систем загальної основи – товарного виробництва, хоча самі системи розрізняються рівнем його розвитку, а також типом економічної влади і формами її здійснення і тим, яке місце в системі цінностей даного суспільства посідає економічна діяльність.

Змішана економіка органічно поєднує переваги ринкової, адміністративно-планової і навіть традиційної економіки і тим самим певною мірою усуває недоліки кожної з них або пом'якшує їх негативні наслідки.

Змішана економіка є такою формою сучасної соціально-економічної системи, що складається в розвинених країнах Заходу і деяких країнах, що розвиваються, на стадії переходу і до постіндустріального суспільства. Змішана економіка носить багатоукладний характер; її основу складає приватна власність, що взаємодіє з державною. На базі різноманітних форм власності функціонують різні типи господарства і підприємництва: велике, середнє, дрібне і індивідуальне підприємство; державні і муніципальні підприємства (організації, установи).

Змішана економіка є ринковою системою з властивою їй соціальною орієнтацією економіки і суспільства в цілому. Інтереси особи з її різноманітними потребами висувуються в центр соціально-економічного розвитку країни.

Змішана економіка має особливості в різних країнах і на різних етапах розвитку. Так, змішана економіка в США характеризується тим, що державне регулювання тут представлене в значно меншому обсязі, ніж в інших країнах, оскільки розмір державної власності відносно невеликий. Головну позицію в економіці США посідає приватний капітал, розвиток якого стимулюється і регулюється державними структурами, правовими нормами, податковою системою. Тому тут меншою мірою, ніж в Європі, поширені змішані підприємства. Проте в США склалася певна форма державно-приватного підприємництва через систему урядових замовлень.

Загальна лінія на розвиток змішаної системи не означає одноманітності і стандартизації. Реально в різних країнах і регіонах складаються різні моделі змішаної економіки. Вони відрізняються один від одного своїми "національними коефіцієнтами змішення" різних форм власності, ринку і державного регулювання. Ця особливість залежить від багатьох чинників: рівня і характеру матеріально-технічної бази, історичних і геополітичних умов формування суспільного устрою, національних і соціально-культурних особливостей країни, впливу тих або інших соціально-політичних сил і тому подібне. Більш того, в змішаній економіці, як правило, може домінувати та або інша сторона складових певної економічної системи. Типи змішаної економіки можна представити наступними моделями ринкових систем.

Американська модель побудована на системі всебічного заохочення підприємницької активності, збагачення найбільш активної частини населення. Малозабезпеченим групам створюється прийнятний рівень життя за рахунок часткових пільг і допомоги. Завдання соціальної рівності тут взагалі не ставиться. Модель заснована на високому рівні продуктивності праці і масової орієнтації на досягнення особистого успіху [4, с. 25].

Німецька модель є моделлю соціального ринкового господарства, яка розширення конкурентних правил пов'язує із створенням особливої соціальної інфраструктури, що пом'якшує недоліки ринку і капіталу, з формуванням різноманітної інституційної структури суб'єктів соціальної

політики за прошарками населення. У німецькій економічній моделі держава не встановлює економічних цілей - це лежить в площині індивідуальних ринкових рішень, а створює надійні правові і соціальні рамкові умови реалізації економічної ініціативи. Такі рамкові умови утілюються в цивільному суспільстві і соціальній рівності індивідів відносно стартових можливостей і правового захисту. Вони фактично складаються з двох основних частин: цивільного і господарського права, з одного боку, і системи заходів з підтримки конкурентного середовища, з іншого. Найважливіше завдання держави реалізується у забезпеченні балансу між ринковою ефективністю і соціальною справедливістю. Трактуювання держави як джерела і захисника правових норм, регулюючих господарську діяльність, і конкурентні умови не виходить за межі західної економічної традиції. Але розуміння держави в німецькій моделі і, в цілому, в концепції соціальної ринкової економіки відрізняється від розуміння держави в інших ринкових моделях уявленням про активніше втручання держави в економіку [4, с.26].

Німецьку модель можна охарактеризувати наступними рисами:

індивідуальна свобода як умова функціонування ринкових механізмів і децентралізованого ухвалення рішень, яка забезпечується активною державною політикою підтримки конкуренції;

соціальна рівність, тобто ринковий розподіл доходів обумовлений об'ємом вкладеного капіталу або кількістю індивідуальних зусиль, тоді як досягнення відносної рівності вимагає енергійної соціальної політики. Соціальна політика спирається на пошук компромісів між групами населення, що мають протилежні інтереси, а також на пряму участь держави в наданні соціальних благ, наприклад, в житловому будівництві;

стимулювання технологічних і організаційних інновацій;

проведення структурної політики;

захист і заохочення конкуренції.

Перераховані особливості німецької моделі є похідними від основоположних принципів соціальної ринкової економіки, першою з яких є органічна єдність ринку і держави.

Японська модель являє собою унікальну модель фіфті-фіфті, тобто такою, що представлена наполовину монополізованою великим приватним капіталом економікою і вільним приватним підприємництвом «під дахом» великого капіталу при відсутності жорсткого державного контролю над майновою і соціальною диференціацією населення. У той же час її можна вважати моделлю регульованого корпоративного капіталізму, в якій є сприятливі можливості накопичення капіталу поєднуються з роллю державного регулювання в сферах програмування економічного розвитку, структурної, інвестиційної і зовнішньоекономічної політики і з особливим соціальним значенням корпоративного сектору [4, с. 26].

Шведська модель є соціал-демократичною моделлю так званого функціонального соціалізму, економічною основою якого є ринкове господарство і в якій відводиться державі місце верховної соціально-економічної сили. Суттєвою ознакою цієї моделі є контроль держави над прибутками приватного сектора економіки через від'ємність права на розпорядження доходами. Ринкові важелі регулювання економіки поєднуються із державним регулюванням. Демократично вибраній державній владі делегуються повноваження з регулювання соціально-економічного життя. Проте не можна не визнати, що концептуальні відмінності між соціальною ринковою економікою і "скандинавським соціалізмом" на практиці стираються.

Таким чином, сучасні країни узяли курс на побудову соціально-регульованої ринкової економіки, що лежить в основі поняття "змішана система господарства" [6, с. 45].

Сучасна ринкова економіка змішаного типу на сьогоднішній день, постає найбільш досконалою системою. Її основною особливістю є те, що в ній вдало поєднуються риси різних економічних систем: чистого капіталізму і адміністративної економіки, хоча риси чистого капіталізму і переважають. Вона є найбільш пристосованою до внутрішніх і зовнішніх умов, що змінюються, тобто гнучкою. Перевагою змішаної економіки також є ефективність використання ресурсів і економічна свобода виробників. Важливим неекономічним аргументом на користь змішаної економіки виступає її ставка на особисту свободу. Відзначимо, що не існує однозначного загальноприйнятого вирішення економічних проблем. Суспільства з різною історичною і культурною спадщиною, різними звичаями і традиціями використовують неоднакові підходи і методи ефективного використання різних власних ресурсів.

Такі висновки надають авторові підстав для продовження досліджень змішаної економіки у напрямі визначення особливостей економіки змішаного типу України і можливостей підвищення ефективності її функціонування.

Література

1. Валовой Д.В. Рыночная экономика. Возникновение, эволюция и сущность / Д.В. Валовой// - М.: ИНФРА - М, 2005. – 327 с.
2. Введение в рыночную экономику / Под ред. А.Я.Лившица, И.Н.Никулиной. – М.: Высшая школа, 2003. – 273 с.
3. Сажина М. А. Экономическая теория / М.А.Сажина, Г.Г. Чибриков.– М.: Издательство НОРМА, 2003. – 396 с.
4. Бузгалин А. Экономика: «периодическая система элементов» к вопросу о структуризации и глобализации экономических систем /А. Бузгалин, А. Колганов //Вопросы экономики. - 2001. - № 12 - С.46-62.
5. Экономическая теория. / Под общ. Ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г. П. Журавлевой, Л. С. Тарасевича. - Изд. Испр. И доп. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 672 с.
6. Шаванс Б. Постсоциалистические траектории и западный капитализм / Б. Шаванс, Э. Маньян // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. - № 12.- С.42-46.
7. Миропольский Д. Будущее мировой экономики: соотношение рыночных и плановых основ / Д.Миропольский// Экономист. – 2004. - № 8.-С. 59-66.

Рецензент докт. экон. наук, профессор Пенькова И.В.

330.101

*Окуловский А.С., аспирант,
ТНУ имени В.И. Вернадского, г. Симферополь*

ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Переход мировой экономики в новое качественное состояние непосредственным образом связан с повышением роли теоретического знания, развитием высокотехнологичных отраслей, структурными сдвигами в экономике, процессом увеличения доли сферы услуг, влиянием информационных сетевых технологий. С конца 90-х годов прошлого века широкое распространение в западной и отечественной науке получил термин «экономика знаний» или «экономика, основанная на знаниях» (knowledge-based economy), введенный в научный оборот австро-американским ученым Махлупом в 1962 г. Этот тип экономики отличается от предшествующих ему аграрного и индустриального тем, что, хотя природно-материальные ресурсы продолжают выступать основой для создания экономических благ, рост и развитие всей хозяйственной системы обеспечиваются отныне уже не столько внешними, сколько внутренними, нематериальными факторами в рамках создания nanoобщества, которое будет иметь ноо-природу (греч. – «мудрую» природу) и будет использовать для создания благ технологии, отличные от технологий индустриального общества, например, переориентированные природные процессы, безвредные для биосферы [1, с. 11; 10]. Японские ученые И. Нонака и Х. Такеучи, «информация – это поток сообщений, и хотя знание создается из этого потока, оно находится в зависимости от мнений и убеждений его владельца. Понимание этого положения приведет к пониманию того, что знание в высшей степени связано с человеческой деятельностью» [5, с.83]. Экономика знаний создавалась, создается и развивается совместно и параллельно с ростом качества и стоимости накопленного человеческого капитала, т.е. параллельно развитию человеческого капитала. Накопленный качественный человеческий капитал служит основной частью фундамента экономики знаний, является главным фактором ее развития и определяет текущий ее уровень и потолок развития [2, с. 16-35].

Перечисленные тенденции в свете появления новых теорий современной экономики указывают, что форсированное становление экономики знаний в Украине, по мнению большинства специалистов, является одним из главных условий устойчивого развития нашей страны как полноправного субъекта мирового хозяйства.

Исходя из вышеизложенного, возникает необходимость рассмотрения особенностей экономики знаний в современных условиях, что и является целью статьи.

Несмотря на отсутствие в науке единства по вопросу определения сущности и основных черт современного этапа экономики, очевидно, что экономика XXI века, экономика знаний – это экономика, основанная на инновациях, материализованных в виде новых, высокоэффективных, наукоемких технологий, товаров и услуг. Однако экономика знаний не оперирует лишь знаниями и не замещает ими реальное производство. Она представляет собой качественно новую систему их